

З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАБУДОВИ КИЄВА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

Сердюк О.М., директор

(Науково-дослідний інститут пам'яток охоронних досліджень)

В статье рассматриваются научное изучение киевской городской застройки конца XIX – начала XX века. Автор определил цели и методы проведения натурных исследований киевского городского интерьера конца XIX – начала XX века. С целью организации программного обеспечения работы с памятниками архитектуры автором была разработана инвентарная карточка объекта (элементов исторической среды).

In clause are considered scientific studying the Kiev city building of end X? X? Beginnings XX of a century. The author has defined the purposes and methods of carrying out of natural researches of the Kiev city interior of end X? X? Beginnings XX of a century. With the purpose of the organization of the software of work with monuments of architecture the author had been developed an inventory card of object (elements of the historical environment).

Наукові дослідження київської житлової забудови кінця ХІХ – початку ХХ століття були розпочаті в другій половині ХХ століття і були пов'язані з підготовкою Зводу пам'яток історії та культури. Одним із перших результатів досліджень став довідник-каталог по Києву та Київській області, виданий інститутом “Укрпроектреставрація” в 1983 році [1]. У виданні вперше були введені в науковий обіг матеріали досліджень київської житлової забудови доби еkleктики та модерну, в тому числі інтер'єрів будівель, хоча в каталозі і представлено досить незначну частину об'єктів цього періоду. В підготовці матеріалів довідника брали участь архітектори, історики, мистецтвознавці, серед яких слід назвати В. Єжова, І. Ігнаткіна, С. Кілессо, Е. Тимановича, Т. Трегубову, Л. Рилкову. Група фахівців Науково-дослідного інституту історії та теорії архітектури на чолі з В. Ясієвичем здійснювала ар-

хівний пошук та натурні обстеження забудови Києва ХІХ – початку ХХ століття. Дослідження були ґрунтовні та системні, з ретельно опрацьованою джерельною базою; їх фактичним теоретичним узагальненням стало фундаментальне видання в 1988 році монографії В. Ясієвича “Архитектура Украины на рубеже XIX-XX веков” [2]. Учений вперше в Україні визначив ти-

пологічні та об'ємно-планувальні особливості житлової забудови Києва, її архітектурно-художню стилістику. Дослідження не тільки ввели до наукового обігу колосальний пласт творчого доробку архітекторів київської школи, а й привернули увагу до проблеми традиційного міського середовища, житлової забудови доби еkleктики та модерну. Монографія була та залишається єдиним базовим теоретичним науковим узагальненням зазначеного періоду, вона стимулювала дослідників і дала поштовх до наступних робіт.

Історією розвитку київського житлової забудови кінця XIX – початку XX століття розпочав займатися цілий ряд молодих дослідників: Т. Скібіцька, О. Сідорова, Б. Єрофалов, О. Сердюк. Сформувався новий підхід до вивчення архівних документів, обстеження та фіксації об'єктів. Увага до архітектури цієї доби сприяла створенню цілого ряду наукових колективів та реставраційних майстерень в науково-дослідних інститутах, заповідниках і музеях. Дослідники не тільки вивчали окремі будівлі, вони почали розглядати забудову як містобудівний комплекс, що має свої рядові та визначні споруди, доміанти, унікальні архітектурні та мистецькі якості.

Результатом досліджень стала якісна переоцінка, ставлення науковців, архітекторів та громадськості до питань охорони та збереження київської житлової архітектури кінця XIX – початку XX ст., будівлі починають брати на державний облік, як пам'ятки архітектури. З метою вивчення та реставрації пам'яток в місті Києві на базі інституту “Укрпроектреставрація” створюють спеціалізовану архітектурну майстерню. В цей період починають проводитися історико-архітектурні інвентаризації забудови, здійснюється наукова атрибуція житлових будівель, їх обміри та фіксації, з небуття повертаються прізвища архітекторів київської школи, готується багатотомне видання Зводу пам'яток історії та культури України по місту Києву [3].

Національній своєрідності архітектури України і Києва зокрема, доби модерну присвячує свої наукові дослідження В. Чепелик [4]. В роботі над дослідженнями забудови цієї доби беруть участь архітектори: В. Шевченко, В. Отченашко, В. Смірнов, В. Хромченко, В. Шкляр, Н. Кондель-Пермінова, Т. Товстенко, Б. Єрофалов, Т. Доценко, історики та мистецтвознавці М. Віноградова, Н. Перунова,

А. Шамраєва, Т. Маніфасова, М. Кадомська, Т. Скібіцька, історики: В. Ковалінський [5], О. Друг, О. Анісімов [6, 7], краєзнавці Л. Понамаренко, В. Галайба [8], М. Кальницький, Д. Малаков, В. Кіркевич.

В 90-х роках XX ст. формуються групи дослідників, що займаються переважно житловою забудовою і певним чином спеціалізуються на вивченні архівних джерел, натурних дослідженнях особняків, прибуткового житла, особливостях планувально-просторової організації та архітектурно-художнього оздоблення інтер'єрів. З'являються публікації М. Кадомської, М. Кальницького, О. Друг, Д. Малакова, Т. Скібіцької [9], О. Сідорової, О. Мокроусової [10], О. Сердюк [11], І. Шулешко. На підставі проведених досліджень в 1991 році на тему “Методика формування нової жилой застройки в условиях реконструкции центров крупнейших городов (на примере г. Киева)” [12] захищає дисертацію Т. Доценко, а в 1995 році на тему “Особенности организации предметно-пространственной среды интерьеров доходных домов в конце XIX – начале XX века” архітектор О. Роздоржнюк [13]. В 1995 році проводиться велика міжнародна конференція «Образ эпохи – культурное середовище Киева кінця XIX – початку XX століття», видаються тези доповідей [14].

На початку XXI століття дослідження активізуються, готуються до друку колективна монографія присвячена історії київської архітектури XIX – початку XX століття: Н. Кондель-Пермінової, М. Кальницького, В. Ієвлевої, Т. Скібіцької, О. Сідорової, монографія Т. Скібіцької, присвячена стилю модерн в київській архітектурі. З 2001 року починає видаватися науково-популярний часопис “Київський альбом” [15]. В 2004 році з'явилося науково-популярне видання О. Друг та Д. Малакова «Особняки Києва». В нау-

кових виданнях з'являються публікації Н. Новосельчук присвячені стильовим напрямкам в архітектурі України, А. Пергаменщик – київським прибутковим будинкам початку ХХ століття. Деякі особливості технічного оснащення житлових будівель знайшли відображення в монографії В. Ієвлевої «Пам'ятки індустріального розвитку Києва кінця ХІХ – першої третини ХХ століття» [16].

Однак до цього часу вивчення київської житлової архітектури кінця ХІХ – початку ХХ ст. особливостей її об'ємно-планувальної структури та архітектурно-художнього оздоблення залишаються не висвітленими і не вивченими в повній мірі. Серед майже одинадцяти тисяч споруд, що сформували традиційну забудову Києва кінця ХІХ – початку ХХ ст., переважну більшість складала житлові будівлі. З середини 80-х років минулого ХХ століття, впродовж 20 років, автор очолював групу фахівців, що здійснювали натурні дослідження, архівні пошуки та інвентаризацію історичної забудови Києва. Проведені дослідження дозволили зібрати великий матеріал про особливості формування типів житлових будівель, організацію їх об'ємно-планувальної структури, стилістичні та художні особливості. Було обстежено близько п'ятста об'єктів, що зберегли елементи первісного оздоблення не тільки на фасадах, а й в інтер'єрах: різьблення, ліпний декор, кахляні печі, живопис, художній метал. Аналіз та систематизація натурних досліджень були здійснені автором з метою виявлення характерних особливостей архітектури київського міського житла, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. [17].

З середини 80-х років ХХ ст. автор очолювала групу істориків та мистецтвознавців, що здійснювала історико-архітектурні інвентаризації київської житлової архітектури доби еклектики та модерну. До 1992 року в центральній

частині міста Києва було обстежено 407 житлових будинків, досліджено всі типи житла ХІХ – початку ХХ ст.; в подальшому роботи продовжувались протягом десяти років. Автором вперше в історії наукових досліджень київської житлової забудови цього періоду було проведено таку масштабну наукову роботу, зібрано унікальні матеріали, атрибутовано архітектурну кераміку, монументальний живопис, художній метал в житлових інтер'єрах.

Практичним результатом роботи стало створення унікальної колекції кераміки печей та камінів другої половини ХІХ – початку ХХ століття з київських житлових інтер'єрів. Архітектурна кераміка була вивчена, зафіксована, демонтована з відповідною маркірувкою, описана та передана до музею в другій половині 80-х – на початку 90-х років. В фондах Національного заповідника «Софія Київська» знаходиться близько 60 тисяч одиниць збереження, колекція, що складається: з лицьових кахель, карнизів, фронтонів, рельєфних вставок, цегли з клеймами заводів-виробників, чавунними дверцятами печей, камінними решітками, декоративними плитками підлоги. Автором було встановлено походження керамічних виробів, виявлено та вивчено діяльність центрів виробництва, кахель і цегли в Україні та Білорусії [18]. Колекція була зібрана колективом музею архітектурної кераміки разом з допомогою робочих заповідника; незначна її частина – чотири керамічні печі ХІХ – початку ХХ ст. експонуються в інтер'єрах відреставрованої пам'ятки української архітектури ХVІІІ ст. – Будинку митрополита Софійського монастиря.

За результатами наукових досліджень О. Сердюк в співавторстві з І. Шулешко було опубліковано матеріали в часописах, Зводі пам'яток; у відреставрованому приміщенні музею архітектурної кераміки по вул. Ярославів Вал, 1 створено виставку «Архітектурна

кераміка Києва кінця XIX – початку XX ст. з фондової збірки Софійського заповідника”, видано каталог «З історії київських кахель» [19]. Зібраний матеріал важко переоцінити за обсягами та значущістю, він фактично став новим етапом в науковому дослідженні та атрибуції київського житла тієї доби.

Під час дослідження житлової забудови Києва кінця XIX – початку XX ст. автором були означені питання стосовно роботи з інтер'єрами, передусім щодо їх виявлення, вивчення обліку та реставрації. Це необхідно було зробити через методологічну невизначеність системного підходу до аналізу історичної, архітектурної та мистецької значущості житлового інтер'єру доби еклектики та модерну в цілому, відсутність методологічних засад визначення предмета охорони інтер'єрів об'єктів культурної спадщини; загального системного підходу до виявлення, вивчення, фіксації, взяття на державний облік та під охорону інтер'єрів житлових будівель певної історичної доби і, нарешті, відсутність інформації всіх рівнів, від наукової до науково-популярної, про художню і мистецьку цінність ансамблю збереженого автентичного інтер'єру в пам'ятках архітектури Києва кінця XIX – початку XX ст.; відсутність комплексного підходу до об'єкта реставрації (під час проведення робіт в інтер'єрі будівлі), де архітектуру інтер'єру потрібно розглядати як ансамбль, що складається з окремих елементів, серед яких немає другорядних. З цією проблемою пов'язана відсутність науково-обґрунтованого підходу до комплексної реставрації інтер'єрів житлових будівель доби еклектики та модерну з використанням історико-архітектурних інвентаризацій [20].

Автору не вдалося виявити в Україні наукових праць, де архітектура ансамблю житлового інтер'єру кінця XIX – початку XX ст. стала б предме-

том досліджень (в її історичному, соціально-економічному, національному та технічному аспектах). З цією проблемою і пов'язана відсутність науково-обґрунтованого підходу до комплексної реставрації інтер'єрів з використанням історично-архітектурних інвентаризацій.

З метою проведення натурних досліджень інтер'єру кінця XIX – початку XX ст. необхідно:

- визначити об'єкти інтер'єру, що складають архітектурний ансамбль;
- окреслити межі й структуру об'єктів архітектурного ансамблю;
- визначити особливості функціонального та планувального розміщення об'єктів, їхні взаємозв'язки та взаємовпливи;
- визначити методи і способи дослідження;
- виявити особливості формування архітектурного середовища інтер'єру.

Це дозволить раціонально організувати програмне забезпечення роботи з житловою забудовою історичних міст кінця XIX – початку XX ст., що є об'єктами культурної спадщини, передусім з пам'ятками. Результати натурних досліджень розраховані на довгострокове практичне використання у науковій організації роботи пам'ятко-охоронних структур і виявлення, вивчення, обліку й проведення робіт з консервації, реставрації та реабілітації як окремих об'єктів, так і цілих кварталів, районів традиційного середовища, історичних ареалів міста.

Системний підхід та структурування житлової забудови Києва зазначеного періоду як об'єктів наукового вивчення на основі запропонованих методів і принципів класифікації, напевне, дасть змогу:

- структурувати наукові дослідження об'єктів культурної спадщини;

ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

- визначити предмет і обсяги досліджень, що проводяться з метою обліку пам'яток;

- визначити реальні обсяги часових і матеріально-технічних витрат під час роботи як з об'єктами традиційного середовища, так і з пам'ятками;

- спростити стадію передпроектних робіт в частині наявності інформації про проведення наукових досліджень та визначення предмету охорони.

Усе це сприятиме підготовці та прийняттю науково обґрунтованих рішень щодо проведення робіт на пам'ятці, застосуванню комплексного підходу до проблем охорони культурної спадщини, що дасть новий імпульс розвитку реставраційної науки в Україні.

На підставі практичного досвіду щодо проведення історико-архі-тектурних інвентаризацій з метою здійснення нау-

ково-дослідних робіт на об'єктах культурної спадщини та підготовки необхідної документації автором статті було розроблено форму інвентарної картки, зразок якої подається нижче.

ІНВЕНТАРНА КАРТКА ОБ'ЄКТА (ЕЛЕМЕНТА) ІСТОРИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

1. НАЗВА
2. РОЗМІЩЕННЯ
3. ЧАС, МІСЦЕ СТВОРЕННЯ
4. АВТОР (фірма)
5. МАТЕРІАЛ, ТЕХНІКА
6. СТАН ЗБЕРЕЖЕННЯ
7. СТИЛЬ
8. ОПИС (форма, композиція, типовість, унікальність тощо)
9. ДАТА ЗАПОВНЕННЯ

-40- 40

ІНВЕНТАРНА КАРТКА ЕЛЕМЕНТА ОБ'ЄКТУ
ІСТОРИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

1. НАЗВА	варіація	
2. РОЗМІЩЕННЯ	головний фасад, 2 поверх	
3. ЧАС, МІСЦЕ СТВОРЕННЯ	1807	
4. АВТОР (фірма)	А.Н.Кривоше	
5. МАТЕРІАЛ, ТЕХНІКА	травертин /? рельєф, фотодрукування, ліплення	
6. СТАН ЗБЕРЕЖЕННЯ	незадовільний: частково пошкоджено	
7. СТИЛЬ	неоренесанс	
8. ОПИС (форма, композиція, типовість, унікальність і т.ін.)	Горизонтальні повні оголені жіночі фігури під консолями ордерів, фланкують балкони дверей. Складові один до одного: орнамент рельєфу підтримує консолю, його спирається на орнамент в інших деталях. Інші частини у вигляді лопаток закінчують великі складові частини.	
9. ЗАПОВНИВ (прізвище і дата)	Сидішкін Т.В. 21.05.04.	

Рисунок 1. Інвентарна картка на пам'ятку архітектури за адресою: м. Київ, вул. Ярославів Вал, 16

-58- 58

ІНВЕНТАРНА КАРТКА ЕЛЕМЕНТА ОБ'ЄКТУ
ІСТОРИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

НАЗВА	пліфон	
РОЗМІЩЕННЯ	пліфон парадного входу /біля внутрішньої сходи/	
ЧАС, МІСЦЕ СТВОРЕННЯ	1807	
АВТОР (фірма)	?	
МАТЕРІАЛ, ТЕХНІКА	рельєф по вапняку	
СТАН ЗБЕРЕЖЕННЯ	незадовільний: тріщини, відсутність лаку	
СТИЛЬ	реанімація орнаментів	
ОПИС (форма, композиція, типовість, унікальність і т.ін.)	Видатної форми, з профілюваною орнаментованою рамкою. Об'єктом об'єкту є пліфон з жовтою фарбою і рельєфом, які поєднують за парадною ліній.	
9. ЗАПОВНИВ (прізвище і дата)	Пуховий І.В. 23.05.04.	

Рисунок 2. Інвентарна картка на пам'ятку архітектури за адресою: м. Київ, вул. Ярославів Вал, 16

Такі наукові відомості будуть підґрунтям для проведення натурних досліджень об'єктів та середовища. Комплекс попередньо проведених наукових робіт сприятиме належному опрацюванню реставраційного завдання, що є невід'ємною складовою реставраційної науки і практики [17].

Запропоновані методи дослідження культурної спадщини Києва

ЛІТЕРАТУРА

1. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: Ил. справ.-каталог. В 4-х т. / Гл. редкол.: Н.Л.Жариков (гл. ред.) и др. – К: Будівельник, 1983. Т. 1. Киев; Киевская область / Редкол.: Ю.С.Асеев (отв.ред.) и др. 1983. 160 с.

2. Ясевич В. Архитектура Украины на рубеже XIX – XX веков. – К.: Будівельник, 1988. – 183 с.

3. Звід пам'яток історії та культури України: Енцикл. вид.: У 28 т. / Редкол.: Голов. ред.: В.Смолій та ін. – К.: Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури при вид-ві “Укр. енциклопедія” ім. М.П.Бажана, 1999 – Київ: Енцикл. вид. Кн. 1, ч. 1. А-Л, Кн. 1, ч. 2. М-С / Редкол. тому: Відп. ред. П.Тронько та ін.; Упоряд.: В.Горбик, М.Кіпоренко, Л.Федорова. – 584 с., С. 585-1213.

4. Чепелик В.В. Український архітектурний модерн. – К.: КНУБА, 2000. – 378 с.

5. Ковалинський В. Меценати Києва. – К.: Кий, 1998 – 528 с.

6. Анисимов А. Киев и Киевляне. – К.: Телеграф, 2003.

7. Анисимов А. Киев и киевляне. – К.: Керчь, 2002.

8. Галайба В. Фотоспомин. – К. 2000.

9. Скібіцька Т. Прибутковий будинок як провідний архітектурний тип у забудові міст України кінця XIX – початку XX ст. // Теорія та історія архітектури. – К.: НДІТІАМ, 1995. – С. 105-117.365 с.

10. Мокроусова О., Сердюк О. Монументальний живопис в інтер'єрах кийських особняків та прибуткових будинків доби еkleктики та модерну. – К.: Родовід №12, 1995.

є базовими для проведення аналізу та інвентаризації пам'яток кінця XIX – початку XX ст. з метою їх внесення до Державного реєстру нерухомих об'єктів культурної спадщини та створення програм і проектів містобудівних перетворень з метою ефективного управління традиційним середовищем, здійсненням робіт з консервації, реставрації та регенерації пам'яток.

11. О.Сердюк. Особливості формування кийського житла наприкінці XIX – початку XX ст. // Українська академія мистецтв. Дослідницькі та науково-методичні праці. – 2005. - № 12. С. 157-167.

12. Доценко Т. “Методика формування нової жилої застройки в умовах реконструкції центрів крупніших городів /на прикладі г. Києва/” Автореферат дисертації. – К, 1991 г.

13. Е.Роздорожнюк. Автореферат дисертації “Особенности организации предметно-пространственной среды интерьеров доходных домов в к. XIX – нач. XX в.”. – К, 1995 р.

14. Образ Епохи. Культурне середовище Києва кінця XIX – початку XX ст. – К., 1995.

15. Киевский Альбом: Исторический альманах / Випуск 1 – К.: ПРАЙМ, 2001.

16. Ієвлева В. Пам'ятки індустриального розвитку Києва кінця – першої третини XX століття. – К.: Прес-КІТ, 2008. – 248 с.

17. О.М.Сердюк. Роль пам'яток у міському середовищі // Українська академія мистецтв. Дослідницькі та науково-методичні праці/Випуск 12. – К., 2005. – С. 172-179.

18. Ліхий Ю., Сердюк О., Шулешко І. З історії кийських кахлів. – Львів.: Атлас.

19. Сердюк О., Шулешко І. Кийські кахлі // Образотворче мистецтво. 1993. № 3-4. С. 25-28.

20. О.М.Сердюк. Роль пам'яток у міському середовищі // Українська академія мистецтв. Дослідницькі та науково-методичні праці/Випуск 13. – К., 2005.